

La història contemporània de la llengua catalana: una evolució paradoxal

Francesc Bernat i Baltrons

Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Universitat de Barcelona

Aquest article és la traducció catalana de l'article «L'histoire contemporaine de la langue catalane: une évolution paradoxale», del mateix autor, que fou publicat en la revista *Catalonia*, Núm. 23 (Segon semestre 2018), p. 95-102

1. Introducció: com hem arribat fins aquí?

Quan hom debat informalment sobre el present o el futur del català, sovint no té en compte la gran diversitat de situacions sociolingüístiques que es donen en els diferents territoris de l'àrea lingüística. Tot i que els estudis científics no coincideixen exactament en els resultats, el treball de TORRES-PLA (2014) és un dels més acurats que podem prendre com a punt de referència. Així, segons aquest autor, els països de llengua catalana poden ser dividits en tres zones a partir dels índexs de transmissió lingüística intergeneracional que presenten. Per una banda, Andorra, Catalunya i les Illes Balears són les àrees territorials amb els resultats més favorables, si bé aquesta última comunitat presenta alguns símptomes d'afebliment; a continuació, amb uns indicadors estancats, se situen la Franja i el País Valencià, malgrat que aquest últim sigui molt heterogeni sociolingüísticament (vegeu FABÀ & MONTOYA 2012); finalment, la Catalunya del Nord i l'Alguer són les zones amb els índexs més negatius i amb la transmissió intergeneracional interrompuda des de fa unes quantes dècades¹. A l'hora d'explicar-ne les causes, Torres-Pla afirma que aquestes divergències es justifiquen per la combinació regional de dos factors: el grau d'autogovern i el nivell de preocupació social per la llengua. Així, si aquestes dues circumstàncies són elevades en un territori, els índexs favorables al català també ho són, mentre que el cas contrari es dona si són baixos o inexistents; la situació intermèdia s'explica perquè un dels dos factors hi és feble.

Aquesta interpretació, coherent des del punt de vista sincrònic, oblida, però, que molts dels problemes que avui afecten l'ús del català no s'entenen adequadament si no es té present la trajectòria històrica en què s'han desenvolupat; és a dir, que les anàlisis sincròniques necessiten una mirada històrica que les complementi si volen arribar al fons de la qüestió. Es tracta, en definitiva, d'entendre millor la complexitat del present de la llengua a través del passat. I, com a conseqüència, poder preveure'n millor el futur.

En aquest sentit, creiem que per a comprendre adequadament la situació actual del català és necessari partir de la idea que som davant els resultats d'un procés de minorització lingüística², encetat a l'inici de

1 Un altre estudi recent (Pradilla 2015: 169), basat en els índexs d'identificació lingüística, també classifica la catalanofonia en tres àrees sociolingüístiques, amb una agrupació territorial una mica diferent de la de TORRES-PLA (Op. cit.), ja que situa les Balears en el segon grup en comptes del primer.

2 Entenem que els processos de minorització lingüística es caracteritzen per dos grans fenòmens: una retracció continuada dels usos públics i privats dins la pròpia àrea geogràfica d'una llengua i una progressiva bilingüïtzació unilateral dels parlants de la llengua dominada, que acaben essent una minoria dins el propi territori i un subconjunt de la llengua dominant. Tot i que en el cas català el primer fenomen no s'ha generalitzat en tota l'àrea lingüística, cal no oblidar que les darreres enquestes (vegeu Pradilla 2015: 107) indiquen clarament que el percentatge de catalanoparlants habituals ja se situa avui molt per sota del 50% del total de la població.

l'edat moderna, que s'ha aconseguit de revertir parcialment a partir de finals del segle XIX i sobretot durant el segle XX, encara que amb brusques interrupcions i retrocessos puntuals. El grau de reversió, però, no ha estat el mateix arreu de la catalanofonia i, fins i tot, no s'ha donat en determinades àrees perifèriques, com la Catalunya del Nord, l'Alguer o Alacant, per la qual cosa la llengua hi està al límit de l'extinció. Aquestes diferències s'expliquen perquè tant els agents difusors³ de les llengües dels estats en què es reparteix la comunitat lingüística catalana (majoritàriament el castellà i, en determinades zones, el francès o l'italià) com els moviments que s'hi han oposat no han tingut la mateixa incidència en els diferents territoris catalanòfons. Com a resultat de la tensió entre aquestes dues forces, la història contemporània de la llengua catalana està marcada per un fenomen contradictori: la recuperació del català en una part significativa de la seva àrea lingüística ha anat acompanyada d'una intensa penetració de les llengües d'estat, fins i tot en els territoris on es manté millor. Cal remarcar, a més, que aquest últim fet mai no s'havia donat en segles anteriors.

L'objectiu d'aquest article, doncs, serà desenvolupar i entendre millor aquest doble fenomen —aparentment una paradoxa— que caracteritza la història contemporània de la nostra llengua, per la qual cosa primer haurem de revisar críticament les fases que ha seguit el procés de minorització del català des que es va iniciar fins avui.

2. Etapes del procés de minorització del català

Com totes les llengües europees que no van poder accedir a la segona revolució ecolingüística entre els segles XV i XVI (vegeu BAGGIONI 1997)⁴, el procés de minorització del català ha passat per dues grans

etapes clarament diferenciades: la que correspon a l'edat moderna, en què l'acció dels estats o monarquies anava destinada sobretot a difondre les seves llengües entre les elits autòctones i els àmbits més formals, i la que correspon a l'edat contemporània, en què la política lingüística dels estats-nació liberals, que ja disposen de mitjans molt més potents, va adreçada a tota la població i s'aprofita dels profunds canvis socioeconòmics per a difondre les seves llengües amb una gran eficàcia. Amb tot, en el nostre cas és aconsellable distingir dues fases dins l'edat moderna,

perquè, a partir de la política lingüística dels Borbons que segueix la Guerra de Successió (1702-1715), el retrocés del català dins els àmbits formals s'aprofundeix significativament a causa de les prohibicions i la supressió de les institucions polítiques autòctones, que abans havien funcionat principalment en la llengua del país. En definitiva, considerem que el procés de minorització dels usos lingüístics que caracteritza la història moderna i contemporània del català ha seguit tres estadis que descriurem sumàriament a continuació, tot precisant la incidència del procés en cada territori catalanoparlant.

La primera etapa abasta els segles XVI i XVII i és l'inici del procés de replegament dels usos de la llengua. Com és sabut, en aquesta època els usos formals del català entraren en crisi com a resultat de la progressiva supeditació política i cultural de la Corona d'Aragó que implicà la unió dinàstica amb Castella i la posterior integració dels països catalanòfons en la monarquia hispànica dels Àustries, la qual cosa va impedir a la nostra llengua d'accedir al rang d'idioma de la nova monarquia. Aquesta crisi, però, només afectà les elits polítiques i culturals autòctones, les quals abandonen el català totalment (sobretot l'aristocràcia valenciana i la que emigra a la cort) o parcialment (la resta d'elits) en abraçar la llengua promocionada pels nous

3 Es tracta fonamentalment d'aquests tres factors: l'acció dels estats (en forma de política lingüística, ja sigui explícita o implícita); el grau de col·laboració de la població afectada i, especialment, de les seves elits autòctones (que solen marcar la pauta dels comportaments socials); finalment, la intensitat de les transformacions socioeconòmiques de l'edat contemporània, entre les quals destaquem la mobilitat social, la urbanització creixent, l'augment de les migracions i la incidència dels mitjans audiovisuals. És la combinació particular d'aquests tres agents en cada territori catalanoparlant, així com la força de les reaccions contràries a la subordinació del català, allò que explica els diferents ritmes que ha seguit el procés de minorització que afecta les terres catalanoparlants des de fa cinc segles. Per a més informació, vegeu Bernat (2016: 151-154).

4 En síntesi, BAGGIONI (Op. cit.) considera que la segona revolució ecolingüística europea es caracteritza pel procés a partir del qual alguns dels anteriors vulgars «il·lustres» medievals esdevenen les llengües comunes de les monarquies absolutes, s'expandeixen fora d'Europa i fan entrar en crisi el llatí, l'antiga llengua sàvia, perquè, a part de prendre-li moltes funcions, passen per un ràpid procés de gramaticalització que les situa al mateix nivell. Segons Baggioni, la conseqüència d'aquesta mutació ecolingüística va ser una forta segmentació de l'espai comunicatiu europeu, ja que dins de cada unitat política s'acabarà imposant l'ús de la llengua reial entre les respectives elits, la qual cosa anirà marginant, sense fer-los desaparèixer, tant el llatí com els vulgars que no comptaven amb el suport de les noves monarquies. Per a una aplicació de la teoria de Baggioni a la història del català, vegeu Bernat (2016: 154-157).

monarques: el castellà. Amb tot, el català no és perseguit oficialment ni prohibit⁵, sinó progressivament relegat a una posició subalterna. Això explica que la crisi afecti sobretot l'ús del català com a llengua àulica i literària i que en cap moment no deixi de tenir una presència destacable en els usos formals autòctons, tant administratius com fins i tot una part dels literaris, tret de la Franja de Ponent a partir de mitjan segle XVI per l'acció de les autoritats aragoneses (vegeu MORET & SOROLLA, 2018). Així mateix, la gran majoria dels catalanoparlants —sobretot la massa analfabeta i camperola, però també una part dels notables locals— queden molt al marge d'aquest fenomen i resten o bé monolingües en català els primers o amb un coneixement superficial del castellà els segons. En aquesta etapa, doncs, els territoris més afectats pel procés de minorització (llevat d'Andorra, l'únic que en queda exempt) són el País Valencià i la Franja de Ponent, si bé encara en una fase inicial.

La segona etapa comença després de la Guerra de Successió (1702-1715) i es

clou amb l'inici de la construcció dels estats liberals espanyol i francès, ja ben entrat el segle XIX⁶. Es tracta d'un breu període caracteritzat per l'aprofundiment qualitatiu i quantitatiu del procés de replegament iniciat en el període anterior, però englobat encara dins el marc definit per l'edat moderna i la segona revolució ecolingüística europea. Atès que els decrets de Nova Planta (i, anteriorment, l'edicte de Lluís XIV) signifiquen l'inici d'una nova política lingüística oficial destinada a expulsar el català de tots els àmbits formals possibles —cosa que mai no havia existit abans—, els trets més significatius que defineixen aquesta segona etapa són la progressiva marginació oficial de la llengua i l'extensió de la diglòssia amb la llengua de l'estat. Malgrat això, i sense menystenir-ne l'efecte, les mesures legals contra el català van tenir una eficàcia limitada, perquè no sempre es disposava dels mitjans adequats per a fer-les complir i, a més, sovint no anaven adreçades al conjunt de la població (que resta majoritàriament analfabeta i monolingüe) sinó a les capes benestants i elits, les quals solen col·laborar amb el règim borbònic i que sí que van aprofundir el seu grau d'alienació lingüística. En aquesta segona etapa, doncs, i llevat de la Menorca britànica (fins a 1802) i Andorra, la dinàmica en el procés de

minorització és semblant en la major part del territori catalanoparlant, tot i que la Catalunya del Nord anava més avançada per l'eficaç pressió de l'estat francès.

La tercera i última etapa (que arribaria fins als nostres dies) està marcada per la construcció dels nous estats-nació europeus i el canvi de paradigma ecolingüístic que comporten les revolucions liberals del segle XIX: la unificació política, econòmica i lingüístico-cultural de tota la població serà concebuda com l'única via per a assolir el progrés i consolidar les noves nacions, per la qual cosa esdevindrà un dels principals objectius dels estats liberals. A més, les profundes transformacions socials impulsades pel capitalisme i els avenços tècnics durant els dos darrers segles —migracions, urbanització creixent, nous mitjans de comunicació

i transport, etc.— potenciaran encara més l'efecte de les mesures legals destinades a aconseguir la uniformitat lingüística de la població en cada estat-nació. La principal conseqüència d'aquest nou context ecolingüístic és la bilingüització progressiva

Aquest procés de minorització ha estat qüestionat des de finals del segle XIX i bona part del segle XX per una part significativa dels catalanòfons.

de tots els catalanoparlants (acomplerta a mitjan segle XX) i la interrupció generalitzada de la transmissió lingüística intergeneracional en els territoris que anaven més avançats en el procés de minorització, si bé molt condicionada per l'efectivitat de cada estat en la difusió de la respectiva llengua. També cal sumar-hi l'efecte de les grans immigracions al·lòctones de la segona meitat del segle XX i principis del XXI, que han rebaixat notablement el percentatge de catalanoparlants a la pròpia àrea lingüística, fins i tot en les àrees on tradicionalment la llengua es mantenia més bé, com les Illes Balears.

La gran novetat, però, és que aquest procés de minorització ha estat qüestionat des de finals del segle XIX i bona part del segle XX per una part significativa dels catalanòfons, especialment a Catalunya, que han aconseguit alentir-lo amb més o menys eficàcia i, fins i tot, fer tornar la llengua a determinats àmbits públics en què s'havia perdut. Amb tot, i al mateix temps, aquesta recuperació ha provocat fortes tensions amb l'estat espanyol i els partidaris de mantenir la política lingüística oficial, els quals han aconseguit frenar o revertir l'avenç social del català, sobretot en determinats períodes. Com a resultat, les divergències

5 Excepte a les comarques catalanes annexionades a França a partir de 1659. Amb tot, el decret de prohibició definitiu és l'edicte promulgat en 1700 per Lluís XIV. La política lingüística dels Borbons francesos, doncs, és el model que inspira la que s'aplicà a Espanya a partir dels Decrets de Nova Planta.

6 Tot i que el primer intent a Espanya és la promulgació de la Constitució de Cadis (1812), els liberals no van prendre definitivament el poder fins a la mort de Ferran VII (1833). En el cas de França, els efectes de la Revolució Francesa no es consoliden definitivament fins a la monarquia de juliol (1830). I a Itàlia, fins a la unificació de 1861.

sociolingüístiques dels diferents països catalanòfons s'han accentuat notablement en el segle xx, perquè la tensió originada entre els difusors de les llengües d'estat i les forces que s'hi han oposat no s'ha resolt de la mateixa manera en els diferents territoris. Al nostre entendre, doncs, els alts i baixos d'aquest procés històric en cada territori són el que explica més adequadament els diferents decalcatges sociolingüístics en què se situen avui els països catalanoparlants, els quals descrivíem al principi d'aquest article.

3. El segle xx com a punt d'inflexió

Un cop demostrada la relació entre les diverses situacions sociolingüístiques que coneix avui el català i l'evolució històrica del procés de minorització encetat en el segle xvi, ens centrarem ara a aprofundir en la paradoxa que assenyalàvem al principi: la recuperació del català en una part significativa de l'àrea lingüística durant el segle xx ha anat acompanyada d'una intensa penetració de les llengües d'estat, que mai no s'havia donat en segles anteriors. Un exemple primerenc d'aquest fenomen històric és el que GINEBRA (2009: 92) anomena la *paradoxa del rector de Siurana*, un comentari de 1867 en què el clergue d'aquesta localitat se sorprenia del doble procés que acabem d'esmentar: «És ben curiós que quan los senyors lletrats y hòmens sabis de las ciutats retornan lo cultiu de la llengua catalana que cada dia té y manifestan major apreci en la poètica, així com en los llibres de devoció, ara lo Govern nos obliga ab esta medida y manament [escriure els llibres sacramentals en castellà].»

Com és sabut, el principal agent que ha qüestionat el procés de minorització és el catalanisme polític sorgit a finals del segle xix, encara que en puguem trobar altres precedents abans. Aquest moviment, alhora sociopolític i cultural, va convertir la llengua en un dels eixos principals de la identitat catalana, per la qual cosa una de les seves primeres accions va ser la lluita per la recuperació dels espais públics i formals perduts durant els segles anteriors. No és cap casualitat, a més, que els territoris on s'ha aconseguit de

revertir o frenar més el procés de minorització coincideixin amb els llocs en què aquest moviment ha tingut més èxit social i polític des de principis del segle xx⁷. Això significa que, sense el moviment de recuperació lingüística impulsat pel catalanisme, avui tota l'àrea de la nostra llengua estaria en un procés molt avançat de substitució. En concret, els principals èxits d'aquest recobriment —tanmateix inacabat i parcial— són (1) la recuperació del català com a llengua de cultura i la creació d'un espai cultural modern, (2) el qüestionament de la política lingüística dels estats i la mentalitat diglòssica i (3) l'acció política per retornar la llengua als àmbits d'on havia estat foragitada o implantar-la en els de nova creació, materialitzada sobretot en la lluita per l'oficialitat del català. Amb tot, la reacció hostil dels

estats al moviment de recuperació lingüística i nacional catalana —especialment a Espanya durant les dues dictadures del segle xx⁸— i les transformacions socioeconòmiques que han afavorit les llengües més poderoses són els principals factors que han limitat o contrarestat molts dels avenços aconse-

guits. Tot i això, també hauríem de valorar si el moviment de recuperació del català ha estat massa enfocat als àmbits formals o si ha tingut prou en compte els efectes de la cultura de masses en els usos lingüístics. Així mateix, també cal dir que el catalanisme político-cultural sovint ha restringit el seu marc d'actuació geogràfica al Principat.

En aquest sentit, s'ha de reconèixer que, paral·lelament als avenços durament aconseguits durant els darrers segles (als territoris on n'hi ha hagut), els estats han continuat difonent, amb mesures de tot tipus i cada vegada amb més èxit, les respectives llengües entre els catalanoparlants, i que el ritme cada cop més accelerat de les transformacions socioeconòmiques contemporànies ha reforçat, si no superat, la política lingüística oficial. Així, no podem oblidar que en la darrera centúria s'ha aconseguit de bilingüitzar totalment la població de llengua autòctona i que els catalanoparlants habituals ja són avui una minoria dins el seu territori⁹. Anàlogament, les llengües d'estat han anat assolint una posició cultural, econòmica i social mai coneguda anteriorment als països

---

Sense el moviment de recuperació lingüística impulsat pel catalanisme, avui tota l'àrea de la nostra llengua estaria en un procés molt avançat de substitució.

---

7 Remarquem, així, que els dos factors que, segons Torres-Pla (Op. cit.), justifiquen que en un territori es mantingui millor el català —el grau d'autogovern i el nivell de preocupació social per la llengua— són, de fet, la materialització de la difusió social del catalanisme.

8 Fins i tot, la política lingüística espanyola dels períodes no autoritaris dels segles xx i xxi tampoc no és un model de respecte per la igualtat de les llengües de l'estat. A nivell social, també podem posar com a exemples significatius les campanyes anticatalanes de la premsa madrilenya durant la discussió dels estatuts d'autonomia dels anys 1932 i 2006.

9 Segons PRADILLA (2015: 147-148), només el 31,6% de la població dels tres grans territoris de llengua catalana (que agrupen el 98% dels catalanoparlants) declaren tenir-la com a primera llengua i el 34,9% s'hi identifica.

de llengua catalana, fins al punt que ja són les llengües predominants en bona part dels àmbits socials i la major part de la població. Cal remarcar que aquestes transformacions no s'havien donat mai abans i que, per això, el segle xx ha de ser considerat com un punt d'inflexió crucial en la història social del català.

4. Conclusió

Després de tot el que hem comentat, és evident que l'edat contemporània, i sobretot el segle xx, se'ns revela com una època paradoxal, perquè la recuperació parcial del català que s'hi ha donat ha anat acompanyada d'una difusió de les llengües d'estat mai coneguda anteriorment, la qual cosa ha modificat profundament l'ecosistema lingüístic que havia predominat als països catalanòfons fins aquell moment. Arribats aquí, potser caldria plantejar-nos ara quines poden ser les conseqüències futures. Així, al costat dels territoris que han pogut revertir o frenar parcialment el procés de minorització, en trobem d'altres on el català està al límit de l'extinció o seriosament amenaçat. No és desencertat de preveure que durant el segle XXI puguem assistir a una reducció de l'àrea

lingüística del català que pot afectar fins a la meitat de l'actual territori. Per altra banda, la bilingüització dels catalanoparlants no se sol considerar socialment un fet negatiu, ans al contrari, i alguns estudiosos ja parlen de la nativització del castellà (o el francès o l'italià) al país. I a tot això cal sumar-hi els efectes de la mundialització, que comporta una expansió creixent de l'anglès i planteja uns reptes sociolingüístics inèdits, no solament a les llengües minoritzades sinó a totes les altres.

El futur del català, doncs, resta més obert que mai i, com sempre, dependrà de la quantitat i la qualitat de les accions que emprenguin els seus parlants. Però aquestes actuacions, a més de raonables i d'estar adaptades als nous temps, necessiten partir d'anàlisis acurades sobre com s'ha arribat a la situació actual. En aquest sentit, la mirada diacrònica que hem fet té l'avantatge de mostrar que es tracta de dinàmiques molt recents, de poc més d'un segle, i facilita una nova perspectiva per a entendre millor la complexitat de la situació actual, una conseqüència del procés de minorització que encara afecta la llengua catalana. ■

5. Referències bibliogràfiques

BAGGIONI, Daniel, *Langues et nations en Europe*, Payot, París 1997.

BERNAT, Francesc, «La introducció històrica del castellano en los territorios catalanoparlantes», dins *Rencontres en sciences du langage et de la communication. Mélanges offerts à Henri Boyer par ses collègues et amis*, Carmen Alén Garabato et alii, eds., l'Harmattan, París 2016, pp.149-159.

FABÀ, Albert & MONTROYA, Brauli, «La transmissió lingüística intergeneracional del català al País Valencià. Una perspectiva territorial», dins *Caplletra*, núm. 53, 2012, pp. 211-231.

GINEBRA, Jordi, *Llengua, nació i modernitat. Projectes i conflictes lingüístics en la Catalunya dels s. XIX i XX*, Cossetània, Valls 2009.

MORET, Hèctor & SOROLLA, Hugo, «La llengua catalana en la documentació administrativa de Fraga a la baixa edat mitjana i moderna: de la pervivència a la substitució», dins *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de llengua i literatura catalanes / From Manuscript to Digital Word: Studies of Catalan Language and Literature*, John Benjamins, Amsterdam, en premsa.

PRADILLA, Miquel Àngel, *La catalanofonia: una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015.

TORRES-PLA, Joaquim, «Està assegurada la transmissió lingüística?» [publicació en línia], dins *II Jornada sobre llengua i societat als territoris de parla catalana*, Generalitat de Catalunya, Direcció General de Política Lingüística, Barcelona 2014, pp. 170-183.